

МИКОЛА ІВАНОВИЧ КОСТОМАРОВ: ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОБУДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В статті розглядається роль личности и творчества Н.И. Костомарова – ученого-историка, этнографа, фольклориста, писателя в пробуждении национального сознания украинского народа в XIX столетии.

Ключевые слова: *национальное сознание, украинский народ, история, этнография, фольклор, народная песня.*

Одним із визначних етапів у процесі формування національної свідомості і пробудження історичної пам'яті народу є період, який називають українським Відродженням XIX століття. Саме тоді жив і творив видатний вчений, мислитель, історик, етнограф, фольклорист, письменник, громадсько-політичний діяч Микола Іванович Костомаров (1817 – 1885).

Як один із засновників Кирило-Мефодіївського братства і автор його програми, – "Книги буття українського народу", – визначної пам'ятки української історичної та політичної думки, Костомаров стоїть біля витоків пробудження української нації в XIX столітті. Творча спадщина М. Костомарова багатогранна. Вона знайшла свій вияв в різноманітних сферах діяльності вченого, в тому числі на ниві літератури, етнографії, фольклористики, археології і т.д. Але найбільше він відомий широкій читацькій аудиторії як історик. У Костомарова органічно поєднувався талант дослідника-історика з художнім даром письменника і публіциста.

Історичні праці вченого користувалися величезною популярністю в Росії, Польщі, ряді інших країнах Європи, але найбільше в Україні. Причиною цього був принципово інший підхід до пояснення історії Росії, Польщі, Литви і, перш за все, історії України. Наукові праці Костомарова відрізняє від робіт інших істориків того часу виділення українців як самостійної нації. А основним стрижнем його наукового пошуку був феномен української історії – козацтво [8, с. 5]. Європейська історична наука в особі М. Костомарова набула видатного вченого, який утвердив нові погляди, своїми працями возвеличив самобутність української нації, відстоював її право на державність.

Вперше М. Костомаров заявив про росіян та українців як два різні народи у своїй магістерській дисертації "О причинах и характере унии в Западной России". М. Грушевський писав, що в центрі інтересів М. Костомарова у дисертації є життя, боротьба народних мас і спогади, що збереглися в народі про свою історію [2].

М. Костомаров відстоював самостійність української нації і самостійність її історії. У своїх працях "Богдан Хмельницький", "Гетьманство Виговського", "Гетьманство Юрія Хмельницького", "Руїна", "Мазепа", "Мазепинці" та інших він аргументовано довів, що в українському народі, який століття був безправним, постійно жив волелюбний дух і прагнення до власної державності. Формуванню та зміцненню таких думок вченого сприяло його перебування на Волині в історичних місцях національно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького, трагічних подій битви під Берестечком, гайдамаччини, селянського руху першої половини XIX століття, особливо подій, пов'язаних з народним героєм Устимом Кармалюком (1787 – 1835).

У першому українському журналі "Основа", що видавався в Петербурзі в 1861 – 1862 рр. і який став головним рупором українофільства, Костомаров надрукував свої статті на українську тематику, а саме: "Черты народной южнорусской истории", "Мысли о федеративном начале в древней Руси", "Две русские народности", "Слово над гробом Шевченка", нариси про Григорія Сковороду та ін. У цих роботах історик доводив, що український народ самостійний від російського і підкреслював право українців мати свою державну автономію. Це було сказано в той час, коли офіційна історична наука в Росії говорила про малоросіян як невід'ємну гілку великоруської народності, а польські історики в той же час приєднували українців до своєї нації. Сміливим захистом національних прав українців прозвучала стаття М. Костомарова "Украина" в "Колоколе" О. Герцена (15 січня 1860 р., № 61).

Однак, відстоюючи самостійність історії українського народу, М. Костомаров завжди підкреслював необхідність порозуміння, добросусідства і дружби між братніми слов'янськими народами.

Дослідник творчості вченого П. Попов в своїй праці "М. Костомаров як фольклорист і етнограф" висловив думку, що Костомаров прийшов до вивчення народної творчості від історії і для історії, а це не виключало захопленості самим фольклором, його глибиною і красою [11, с. 10].

У своїй автобіографії М. Костомаров говорить про той величезний вплив, який справили на нього, студента Харківського університету, "Малороссийские песни" М. Максимовича, як його захопила і полонила чарівність української народної пісні. "Меня поразила и увлекла неподдельная прелесть малорусской народной поэзии; я никак и не подозревал, – писал Костомаров, – чтобы такое изящество, такая глубина и свежесть чувства были в произведениях народа, столько близкого ко мне и о котором я, как увидел, ничего не знал" [6, с. 101].

Необхідно згадати, що матір'ю Костомарова була українка-кріпачка, "малороссиянка природная и до мозга костей удержавшая нрав и веру простолюдинов" [7, с. 111] і яка, безумовно, сильно вплинула на формування української національної свідомості у Миколи, який втратив у ранньому віці батька, і виріс у слободі, де переважало українське населення.

Великого значення у цьому плані набуває також той факт, що Костомаров навчався саме в Харківському університеті. Ось як характеризує цей час і обставини життя народу у цьому регіоні відомий український історик XIX століття Олександра Яківна Єфименко: "У Харкові – історичному центрі так званої Слобідської України – довго зберігався серед його корінних обивателів малоруський устрій життя, мова і вдача. Тому коли місцеві освічені люди, під впливом ідей романтизму, почали цікавитися народністю, то їх симпатії силою природних умов звернулися до народності малоруської. ... Саме в цю атмосферу посиленого інтересу до малоруської народності, "українського відродження" потрапив Костомаров" [3, с. 1221]

Саме в студентські роки, цей важливий період становлення світогляду молодого вченого, розкрився його талант і як українського поета, який відстоював самобутність і життєздатність української мови та літератури. В кінці 30-х років Костомаров друкує збірки віршів "Украинские баллады", "Ветка, малороссийские стихотворения", драму "Сава Чалий", трагедію "Переяславська ніч" та інші. Його не зупинило, як він сам згадував, недостатнє знання української мови, – набагато сильнішою була любов до українського слова. В автобіографії М. Костомаров підкреслював: "Мне было досадно, что такой прекрасный язык остается без всякой литературной обработки и сверх того подвергается совершенно незаслуженному презрению. Я повсюду слышал грубые выходки и насмешки над хохлами не только от великоруссов, но даже и от малоруссов высшего класса, считавших дозволенным глумиться над мужиком и его способом выражения. Такое отношение к народу и его речи мне казалось унижением человеческого достоинства, и чем чаще встречал я подобные выходки, тем сильнее пристращался к малорусской народности" [6, с. 104 – 105].

Підтримку в прагненні віршувати українською мовою поет-початківець знайшов у молодого викладача Харківського університету, майбутнього українського і російського філолога, славіста, історика, палеографа І.І. Срезневського (1812 – 1880). Однак, серед викладачів університету в той час таких було небагато.

Після заборони захисту першої дисертації "О причинах и характере унии в Западной России", Костомаров обрав тему нової наукової роботи "Об историческом значении русской народной поэзии". У своїх спогадах вчений писав, що ця тема давно була близька його серцю, що він вже кілька років записував народні пісні, а тепер намірився втілити задушевну думку про вивчення історії на підставі знайомства з народом, його піснями, переказами, казками, приказками, звичаями, способом вираження думок і почуттів. Молодий вчений робить висновок – "историю нужно изучать не только по мертвым летописям и запискам, а и в живом народе" [5, с.101].

Цього принципу він дотримувався завжди. На думку Костомарова, це і є справжній реалістичний підхід до пізнання історії будь-якого народу. Таке демократичне розуміння завдань вченого-історика сприяло його плідній етнографічній та фольклористичній діяльності. [5]. Міркування молодого вченого про історичне значення народної творчості далеко випередили свій час. У своїй другій дисертації він писав: "Народна пісня має перевагу над усіма творами; пісня виражає почуття не вивчені, порухи душі не притворні, поняття не зайняті. Народ у ній являється таким, яким є: пісня – істина. Є інше таке ж важливе достоїнство народної пісні: її всезагальність" [Цит. за: 10, с.48 – 49].

Співзвучні Костомарову думки ще в 1833 році висловив М. Гоголь у своїй статті "О малороссийских песнях": "Это народная история, живая, яркая, исполненная красок, истины, обнажающая всю жизнь народа... Песни для Малороссии – все: и поэзия, и история, и отцовская могила. Кто не проникнул в них глубоко, тот ничего не узнает о протекшем быте этой цветущей части России" [1, с. 102 – 103].

У зв'язку з вивченням історії України Костомаров звертався до народного поетичної творчості як достовірного джерела знань, наприклад, у його монографії "Богдан Хмельницький" представлено цілий розділ – "Народні пісні про епоху Богдана Хмельницького". Внесок вченого у вітчизняну

культуру неоціненний – у різних фольклорних збірниках було опубліковано не менше ніж дві тисячі пісень записаних ним в різних місцях України – від Слобожанщини до Волині.

При затвердженні теми і захисту магістерської дисертації молодий вчений зіткнувся з різним ставленням з боку викладачів університету. "Профессор философии Протопопов первый не одобрил ее и находил, что такой предмет, как мужицкие песни, унизителен для сочинения, имеющего целью приобретение ученой степени... Профессор Протопопов... выразился, что считает даже неприличным ходить на защищение такой диссертации" [6, с. 113 – 114].

Навіть у прогресивно налаштованих професорів Харківського університету, до яких можна віднести П.П. Гулака-Артемівського (1790 – 1865), і який справедливо вважався одним з кращих знавців української народної творчості, що підтверджують його власні українські твори, не відразу знайшла відгук тема дисертації. Костомаров у своїй "Автобіографії" говорить, що Гулак-Артемівський як поет і людина був зовсім іншою особистістю, ніж професор, але свої вірші вважав жартом, і писав їх жартома, та саме вони зробили його ім'я безсмертним [6, с. 113 – 114].

Як приклад, що підтверджує подвійність позиції, яку займала навіть прогресивна частина української інтелігенції в той час по відношенню до рідної мови і творчості цією мовою, є позиція ще одного викладача харківського університету А.Л. Метлинського (1814 – 1870), майбутнього українського поета, фольклориста, перекладача, видавця збірки "Думки і пісні та ще дещо" (1839), який був спочатку противником ідей Костомарова про українську писемність.

Таке подвійне ставлення було обумовлено тиском на представників української інтелігенції, з одного боку, – офіційної позиції царського уряду і думки російської літературної еліти про те, що українська мова тільки наріччя, яке має збагачувати російську мову, а з іншого – усвідомленням власної національної гідності, вираженого у прагненні до пізнання рідного народу і його історії та культури.

Т. Шевченка, який своїм поетичним генієм пробудив у народі прагнення до свободи та утвердження національної гідності, який вважав Костомарова своїм побратимом і ще більше зміцнив у молодого професора прагнення до радикальної зміни безправного стану народу, був духовно пов'язаний з ним і любов'ю до народної пісні. Поет високо цінував талант вченого і значення його робіт для повернення українському народу його власної історії.

У своїх спогадах К. Юнге, дочка графа Ф. Толстого, який багато зробив для звільнення опального поета із заслання, пише: "отец мой глубоко ценил Костомарова, наши друзья не меньше меня восторгались им, – «светлая личность», «чистая душа» – называли они его" [9, с. 113 – 114]. Серед цих друзів вона називає великого Кобзаря.

Духовний феномен геніального поета, який усвідомлював свою місію збереження і розвитку рідного слова, як зброї в боротьбі за збереження і відродження нації, був дороговказом для багатьох, що шукали свій шлях у науці, культурі, мистецтві. Це світло благодатно осяювало і творчість М. Костомарова.

Вчений був популяризатором творів Шевченка, сприяв виданню його нового "Кобзаря" і "Букваря". Він підтримував діяльність українських недільних шкіл, збирав кошти для видання дешевих книг для народу. Все своє життя Костомаров послідовно і мужньо, не зважаючи на перебування під наглядом поліції, відстоював національно-культурні права України.

Любов до рідної пісні червоною ниткою проходить через усе життя Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Гоголя, М. Максимовича, О. Бодянського, М. Щепкіна і багатьох інших представників української інтелігенції. Любительське музикування, як приватний факт особистого життя вченого (і багатьох інших), ще не достатньо розглядалося як вагоме, таке, що має значення для наукового вивчення. На нашу думку, необхідно більш пильно, з історичної дистанції, розглянути значущість таких інтересів М. Костомарова, на перший погляд, менш значних, але які є також проявом національного в рисах характеру, науковій творчості, громадянській позиції.

Найбільш інтимна, задушевна сторона внутрішнього світу цієї видатної людини виражалася в любові до пісні, до музики, улюбленого інструменту фортепіано, до живопису, до мистецтва в цілому. Яскравим проявом любові до рідного народу був глибокий інтерес вченого до творчості легендарного О. Вересаєва (1803 – 1890). На початку 80-х рр. перебуваючи в Дідівцях на Україні М. Костомаров запросив кобзаря до себе. Ось як згадує про це К. Юнге:

"На ступенях крыльца со своей бандурой сидел слепой древний старик; около него расположились мы... Вся группа была залита сиянием луны, покрывшим как бы снегом обширный двор. Н.И. говорил Вересаю, какие былины петь. И старец пел... Трудно словами дать понятие об этом пении или, вернее, декламации, перемешанной с пением... Мне кажется – так пел Гомер..." [13, с. 156].

Високо оцінили подвижницьку діяльність М. Костомарова В. Антонович, М. Грушевський, І. Франко, А. Кримський та багато інших. Відомий славіст, сучасник М. Костомарова Олександр Пипін у своїй роботі "История русской этнографии" так писав про значення творчого надбання видатного вченого для майбутнього: "Он указывал на те стороны этнографической науки, которые еще у нас мало разрабатываются. Он пытался дать целостное понятие о народном песенном творчестве, о реальном его состоянии как современном факте народной жизни. При всех пропусках его исследования, они последнее время остаются единственным достижением подобного рода, и нужно пожалеть, что ученые нового поколения не приступают к подобным заданиям с их более богатыми научными средствами: народная поэзия не есть только предмет археологии, но и факт внутренней морально-бытовой жизни народа и его истории" [12, с. 186].

Цей заповіт дослідникам сьогоденного дня можна закінчити словами академіка І. Зязюна: "В Україні, як і інших країнах світу, ядро духовної еліти традиційно складала справжня українська інтелігенція, яка розуміла цінність людини, вміла оригінально і незалежно мислити, а також формулювати питання і знаходити неординарні відповіді на проблеми сучасної дійсності" [4, с. 20]. Таким представником української інтелігенції був Микола Іванович Костомаров – один з плеяди будителів національної свідомості українського народу у ХІХ столітті, творча спадщина якого є неоціненним скарбом нашого духовного надбання.

Литература

1. **Гоголь Н.В.** О малороссийских песнях / Н.В. Гоголь // Собрание сочинений. В 7-ми томах. Под общ. ред. С.И. Машинского и М.Б. Храпченко. – М.: Худож. лит., 1978. – Т.6. Статьи. Примеч. Ю.В. Манна. – С.102 – 109.
2. **Грушевський М.** З публіцистичних писань Костомарова / М. Грушевський // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. – К., 1928. – с.1 – 40.
3. **Ефименко А.Я.** Николай Иванович Костомаров / А.Я. Ефименко // Вестн. и библиотека самообразования. – 1904. – № 3. – С.1221.
4. **Зязюн І.А.** Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадськість / І.А. Зязюн // Трибуна. – 2003. – № 5-6. – с.20 – 23.
5. **Костомаров Микола.** Про відношення історії до географії / Микола Костомаров // Народ. творчість та етногр. – 1996. – № 4. – с. 33 – 42.
6. **Костомаров Н.И.** Автобиография. Бунт Стеньки Разина / Н.И. Костомаров. – К.: Наукова думка, 1992. – 512 с.
7. **Николай Иванович Костомаров:** По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой // Автобиография Н.И. Костомарова. – М., 1922. – С.111
8. **Пінчук Ю.А.** Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю.А. Пінчук. – К., 2009. – 306 с.
9. **Пінчук Ю.А.** Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій / Ю.А. Пінчук. – К.: Вища шк., 2005. – 142 с.
10. **Пінчук Ю.А.** Микола Іванович Костомаров / Ю.А. Пінчук – К.: Наук. думка, 1992. – 233 с.
11. **Попов П.М.** М. Костомаров як фольклорист і етнограф / П.М. Попов. – К.: Наук. думка, 1968. – 113 с.
12. **Пыпин А.Н.** История русской этнографии / А.Н. Пыпин // В 4 т. – СПб.: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1891. – Т.3. – 425 с.
13. **Юнге Е.** Воспоминания о Н.И. Костомарове / Е. Юнге // Вестник Европы. – 1910. – № 11. – С. 151–157.

УДК 78.087.684(=161.2)(092)

Чедрик В.Ю.

ОЛЕКСАНДР КОШИЦЬ І ЙОГО ХОР ЯК ВІСНИК СВІТОВОЇ СЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ

Статья посвящена творчеству выдающегося украинского хормейстера и композитора А.Кошица, воплощению его наследия в современных хоровых коллективах.

Ключевые слова: творческая деятельность А.Кошица, украинское хоровое искусство.